

Siegfried Maertens  
3<sup>e</sup> bachelor Nederlands – Duits

Academiejaar 2008-2009  
Nederlandse Letterkunde V – Remco Sleiderink  
Geschiedschrijving tijdens de Grote Hongersnood

**'DMEESTE ONGEVAL DAER MEN NIE AF HORDE SPREKEN'**

**De dood van hertog Jan I tijdens een toernooi in Velthems vijfde partie, boek 3,  
v. 2722-2855**

# **'Dmeeste ongeval daer men nie af horde spreken'**

## **De dood van hertog Jan I tijdens een toernooi**

Bij Lodewijk van Velthem, *Spiegel Historiael*, vijfde partie, boek 3, v. 2722-2855

### **Inleiding**

“De waanzinnige veertiende eeuw”, zo noemt Tuchman (1984) de eeuw waarin de mensheid geteisterd wordt door allerlei vreselijke oorlogen en rampen. Een van die rampen is de grote hongersnood. Die bedreigt in de veertiende eeuw bijna heel Europa (Tuchman 1984, 45), waaronder het bloeiende hertogdom Brabant in de periode 1315 – 1317. Net op dat moment vervolledigt geschiedschrijver Lodewijk van Velthem zijn 'vifte partie' van de voortzetting van de *Spiegel historiael*, een werk dat de geschiedenis – en voor een deel ook de toekomst – van de wereld moet behandelen. Evenals de toenmalige realiteit bevat het werk veel negatiefs, zoals o. a. de dood van hertog Jan I van Brabant tijdens een toernooi. Velthem licht ons zo met veel oog voor detail en inleving in over de hoofsheid en de moed van de roemrijke hertog en de pijnlijke tragedie die zijn dood voor het Brabantse volk moet betekend hebben. Het valt hierbij op hoever hij uitweidt over dit gebeuren: de geschiedschrijver bespreekt dit voorval in een dikke 133 verzen. Hij omschrijft zo het ridderlijke leven van de hertog in zijn laatste jaren, de vele voorbereidingen die getroffen worden voor zijn laatste toernooi en de omstandigheden tijdens en kort na het ongelukkige voorval. De grote aandacht die de schrijver hier toont voor de dood van hertog Jan I getuigt van de grote betekenis van dit voorval in zijn ogen. Dit lijkt voor Velthem dan ook het uitgelezen moment om bovendien nog eens uitgebreid een blik te werpen op de hertog in het algemeen en zijn laatste daden. Hierbij krijgen we de hertog niet zozeer te zien in zijn rol als politiek strateeg, maar zien we meer de man zelf, als eerbiedwaardig persoon, door de ogen van deze geschiedschrijver natuurlijk. Aan de hand van dit fragment kunnen we nagaan wat de visie van Velthem is op de hertog, wat precies de impact van zijn overlijden is en vooral hoe dit alles tot uiting komt in deze passage van de vijfde partie.

**Vertaling:** Verzen 3, 2722 – 3, 2855 in Vethems de vijfde partje van de *Spiegel historiael*

Over de hertog en hoe hij naar Bar ging

In het tweede jaar kwam koning Edward, echt waar, uit het woud, waarover ik zei dat hij er die wonderen zag.

Op dat moment was er in Brabant grote blijdschap bij al de edellieden van het land, gepaard gaande met steekspelen en andere aangelegenheden. De hertog liet ook op verschillende plaatsen speciaal ridderspelen organiseren, toegankelijk voor vrouwen en jonkvrouwen, want al wat hij kon bedenken, opdat zij hem gunstig gezind zouden zijn en om zijn wil ook op te dringen, dat deed hij ook allemaal ongehinderd. Daarom bedacht hij vele dingen, die voor hem dikwijls eervol verliepen, en hij verwierf daar ook roem. Zelden bleef hij ergens lang, of het zou te Brussel zijn geweest en hij was ook dikwijls waar niemand het wist. Dit was zijn manier van doen een poos nadat de strijd te Woeringen plaatsgreep. Zo deed hij zelden iets anders dan toernooien regelen, of het nu in het bijzijn van vrouwen was dat er gevochten werd of niet.

In deze tijden, heb ik vernomen, werd er ook een toernooi aangevat in Bar, waar vele mannen bijeenkwamen, die ik niet goed bij hun namen kan noemen. De hertog nam deel aan dit toernooi. Waarom hij er deel aan nam weet men wel, daarover zal ik het hier niet hebben, maar het was omwille van een vrouw dat hij het had gedaan.

Toen de dag aanbrak, ging het toernooi beginnen. Toen heeft de hertog alleen diegenen, die hij wilde hebben uitgekozen: de dappersten en de besten tezamen, jonge en flinke lieden. Toen liet hij allen onmiddellijk reismantels maken, wel tot tien, en hij wilde dat ze allemaal altijd met hem zouden vertoeven als ze naar een toernooi zouden gaan.

In Brussel waren deze bijeengekomen met de hertog, over wie ik vertel. Van daar reden ze snel richting Bar, met een knap gezelschap. En onderweg bedachten ze hoe ze het toernooi ten uitvoer zouden brengen; en als ze het spel beëindigd hebben, wat ze daarna zouden beginnen. Hiertoe was iedereen voordien door de hertog verplicht. Maar dit was niet bedoeld om de riddergevechten, die dan nog afhangen van het toeval, te bepalen voor ze plaatsvinden. Die dingen bleven in hoge mate achterwege. Op die manier deden ze het ook, zoals ik het begrijp, zoals u hierna zult horen.

De dood van hertog Jan

De hertog is zo naar Bar gekomen, waar dit toernooi werd gehouden. En de sterke ridders waren te velde uitgetrokken en de banen waar ze hun kunsten zouden vertonen waren gemaakt. De vrouwen en de jonkvrouwen die waren daar gekomen om het spel te aanschouwen en waren daarvoor uitgedost, zodat ze het allemaal goed zouden kunnen zien wie het er goed of slecht van afbracht. Dit was al op voorhand geregeld.

Toen het dus in orde gebracht was en voor de ridders was geregeld, welke dus tegen de andere strijden zou, heeft de hertog met grote blijdschap vernomen dat er een ridder was gekomen die zo erg waardevol was dat niemand van hen allen, geen enkele keer tegen hem durfde te strijden; zo'n goed strijder was die man. Dit werd meegedeeld aan hertog Jan, die meteen verzocht dat hij moedig tegen hem wilde strijden met de speer en het schild. De ridder maakte daartegen duidelijk dat hij dat niet wilde laten gebeuren, want de hertog was zijn heer en het zou zijn eer schaden indien er de hertog iets overkwam door de onderlinge strijd. Daarom verzocht de ridder de hertog uitermate dat hij hem hiervan wilde vrijstellen. Toen beloofde de hertog dat mocht er met hem iets misgaan, hij wilde dat het vergeten zou zijn:

“Ik wil ook hierna nooit meer dat men hem daaraan herinnert, dit geef ik u als waarachtige vrede, bij ridderschap en eed.”

Dus heeft hij op dit bevel beloofd de riddergevechten tegen de hertog te doen, wat hij uit dwang heeft gedaan.

Nu hebben ze beiden de speer in de hand: hertog Jan van Brabant reed vastbesloten naar de ridder en deze reed hem tegemoet in een zeer snelle vaart. En in het bijeenkomen, daar gebeurde het ergste ongeval, echt waar, waarover men ooit hoorde spreken, want hij heeft de hertog in z'n hand gestoken, zodat onmiddellijk de snoeren braken waarmee het armstuk was gebonden. Daar ging de speer onmiddellijk tussen in, in de arm tot in de spier in de bovenarm, waar allemaal bloed uit kwam stromen. Onmiddellijk begonnen zijn gezichtstrekken te verbleken. Zijn mensen liepen daarna naar hem toe en droegen hem van het slagveld. Maar voor een korte tijd leefde hij nog, echt waar, hij bleef leven en hij vergaf de ridder die de misdaad had begaan bovendien deze slechte daad. En het toernooi bleef daarbij achter, zonder twijfel, en die blijdschap van voordien werd veranderd in droefheid en verdriet.

## Naschrift

Met deze beschrijving van de dood van hertog Jan I lijkt Velthem de man nog een laatste keer te willen prijzen. Zo krijgen we binnen het relaas van het toernooi in Bar vele positieve kenmerken van de hertog opgesomd. We lezen zo ten eerste dat de hertog de hoofse kwaliteit van het respect voor de vrouwen bezit. Hij doet namelijk alles om hun wensen te bekoren en maakt zodoende verschillende toernooien voor hen toegankelijk. Een tweede positief kenmerk van de hertog is zijn moed. Jan I wordt hier meer bepaald weergegeven als een ridder die van toernooi naar toernooi trekt en het tegen iedereen durft op te nemen, ook tegen de onverslagen ridder op het einde van zijn leven. Daarbij krijgen we nog een verwijzing naar de slag te Woeringen en dat is zeker niet onbelangrijk: de hertog is namelijk als een grote held uit die strijd gekomen en hij wordt sindsdien overal in Brabant gevierd (Stallaert 1859, 217). Jan I zou dan ook zo onverschrokken en dapper geweest zijn tijdens de slag dat een gevoel van nationale trots bij de Brabanders zou zijn ontstaan (Avonds 1996, 384).

Daarmee verbonden getuigt de hertog in dit fragment ook van eerlijkheid. Hij belooft de ridder dat indien hij de hertog zou doden dit geen verdere problemen voor hem zou opleveren. En die belofte komt hij op zijn sterfbed ook na door de ridder persoonlijk te vergeven. Dat laatste maakt de dood van de hertog natuurlijk nog dramatischer: vlak voor zijn dood worden we nog eens geconfronteerd met zijn oprechtheid en zijn goedheid. Maar Velthem houdt het daar niet bij en maakt het geheel nog erger. Hij omschrijft de dood onder meer als een van de vreselijkste gebeurtenissen die je je kan inbeelden:

Gesciede dmeeste ongeval vorwaer,  
Daer men nie af horde spreken (2835 – 2836)

Op die manier toont Velthem hoe erg hij het gebeuren zelf vindt en mogelijk ook hoe dit in Brabant ervaren werd. Hij laat de beschrijving dan ook met een negatieve noot eindigen:

Entie bliscap van te voren,  
Werd verwandelt in rouwen, in toren. (2854 – 2855)

Het gebeuren moet dus een grote impact op de geschiedschrijver gehad hebben. Hij weidt er dan ook uitgebreid over uit en geeft een zeer detaillistische beschrijving. Zo

geven andere schrijvers die dit gebeuren verhalen zoals tijdgenoot Boendale en de moderne schrijver Van Rooy (1944) veel minder details over de precieze omstandigheden van het toernooi. Vooral in de nauwgezette beschrijving van de manier waarop de hertog gedood wordt gaat Velthem heel ver qua precisie in vergelijking met anderen.

Dit alles getuigt van een behoorlijk positieve status van de hertog in Velthems ogen. De geschiedschrijver had dan ook alle redenen om een goed beeld op te hangen: hij had namelijk nauwe banden met het hof. In een eerdere passage van zijn vijfde partie formuleert Velthem hoe hij een gesprek kon opvangen tussen de hertog en twee van zijn leenmannen (Sleiderink 2003, 100). Dit gesprek vond plaats in de winter van 1293 – 1294 (Sleiderink 2003, 100), dus slechts enkele maanden vóór de dood van Jan I op 3 mei 1294 (Van Wilderode 1968, 146). Mogelijk was Velthem of een directe kennis van hem dus zelf bij het gebeuren in Bar aanwezig. Dat zou dan meteen verklaren hoe hij met zoveel detail over dit ongeval kan berichten. In ieder geval heeft Velthem genoeg te vertellen en heeft hij er veel ruimte voor over om het geheel voor de lezer te schetsen.

Tussen de lovende woorden kunnen we echter ook kleine uitingen van kritiek bespeuren. Terloops laat Velthem (zonder er veel over uit te weiden) meer bepaald een klein onzedig detail uit het leven van de hertog vallen:

Die hertoge had genomen dit spel.  
Waerom hijt nam weetmen wale,  
Dies en makic hier geen tale,  
Maer om vrouwen wille waest genomen. (2753 – 2756)

De hertog zou volgens dit fragment dus omwille van een vrouw deelgenomen hebben aan dit toernooi. Dat hertog Jan I een losbandig liefdesleven had is bekend (Wauters 1889, 215). Zo is hij twee keer gehuwd en zijn er met zekerheid vijf bastaardkinderen van hem bekend (Avonds 1996, 377). Dat Velthem dit uitbundige liefdesleven terloops vermeldt werpt gedeeltelijk een ander licht op het beeld van de hertog. Zo lijkt het hoofse gedrag van Jan I tegenover vrouwen in dat opzicht minder oprecht. Uit volgend fragment kun je dan ook zien dat zijn hoofse gedrag ook met bijbedoelingen kan opgevat worden, dat hij er dus zelf ook wel bij vaart:

Want al die hi conde viseren,  
Daer hi haers willen met conde anteren,

Ende om sinen wille te vorderne met,  
Dit dede hi oec al ongelet. (2732 – 2735)

Naast zijn onkuise levensstijl lijkt de geschiedschrijver ook op een ander bekend probleem van hertog Jan I te alluderen, namelijk zijn overdreven interesse voor toernooien. Er zijn zo aanwijzingen dat hij de staatszaken verwaarloosde ten voordele van zijn deelname aan toernooien (Avonds 1996, 383) en dat kunnen we ook uit volgend stukje afleiden: de hertog lijkt vele toernooien af te schuimen en men kan voor het bestuur, met geprefereerde residentie te Brussel (Avonds 1996, 383), niet steeds op hem rekenen:

Selden hi yeweren iet lange dagede,  
En hadde te Brusele gewesen,  
Ende daer was hi oec in desen  
Dat menne wiste waer hi was. (2739 – 2742)

De Brabantse steden waren bovendien in de eerste plaats geïnteresseerd in wat goed was voor Brabant en niet in de ridderlijke escapades van hun heer (Avonds 1996, 384). Zeker omdat deze laatste de staat flink wat geld kosten was het volk niet altijd even gelukkig met hun hertog (Avonds 1996, 384).

Niettemin kunnen we zien dat Velthem slechts terloops deze punten van kritiek noemt: hij springt zeer subtiel om met de negatieve kanten van de hertog en wenst er ook niet te ver over uit te weiden (zie boven). En dat terwijl de geschiedschrijver niet nalaat om uitvoerig over de positieve kanten van de hertog te verhalen. De kritiek op de hertog is er in zijn tijd en Velthem vernoemt die dus wel, maar hij doet dit op een eerder verdoken manier, waardoor hij in het totaalbeeld de hertog niet echt in diskrediet brengt. De weergave van Velthem weerspiegelt de indruk van de historici: de regering van Jan I was een heugelijk moment voor het Brabantse volk (Stallaert 1859, 15) waarin er een mengeling bestond van opportunistische kritiek en een veel zwaarder doorwegende nationale trots (Avonds 1996, 384). Dat laatste heeft de Brabanders ertoe gebracht de hertog te steunen en met lof over hem te praten (Avonds 1991, 15), waarvan dit werk van Velthem een goed voorbeeld vormt.

## Bibliografie

Avonds, Piet, *Brabant tijdens de regering van hertog Jan III 1312 – 1356: land en instellingen*. Brussel: Paleis der Academiën, 1991, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België 136.

Avonds, Piet, 'Jan I', in: Koninklijke Academiën van België, *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 15, Brussel: Paleis der Academiën, 1996, kol. 377 – 384.

Sleiderink, Remco, *De stem van de meester. De hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven*. Amsterdam: Prometheus, 2003, Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen 25.

Stallaert, Karel-Frans, *Geschiedenis van hertog Jan den eersten van Brabant en zijn tijdvak*. Brussel: Claassen, 1859.

Tuchman, Barbara, *De waanzinnige veertiende eeuw*. Amsterdam: Elsevier, 1984.

Vander Linden, Herman e.a., *Lodewijk van Velthem's voortzetting van den «Spiegel historiael» 1248 – 1416*. Brussel: Hayez, 1906-1938, Reeks Académie royale de Belgique.

Van Rooy, Jos, *Hertog Jan*. Leuven: Davidsfonds, 1944.

Van Wilderode, Anton, *De dubbelfluit*. Antwerpen: N.V. Scriptoria, 1968.

Wauters, Alphonse, 'Jean I<sup>er</sup>', in: L' Académie Royale des sciences, des Lettres et des Beaux – arts, *Biographie nationale de Belgique*, deel 10, Brussel: Bruylant – Christophe & C<sup>ie</sup>, 1889, kol. 201 – 216.



## Bijlage: Verantwoording van de vertaling

- De plaatsnaam *Baren* uit de titel *Van den hertoge, hoe hi te Baren voer* heb ik vertaald in 'Bar' naar de verwijzing in de editie Vander Linden e.a. (1906 – 1938) naar Bar-le-Due of Bar sur Ornain.
- Voor de vertaling van het eerste vers (3, 2722) ben ik bij het woord *Rechte* uitgegaan van de vertaling 'Bepaald, bepaaldelijk, zonder eenigen twijfel' zoals in het lemma van 'rechte' in het MNW staat. Omdat verder in de zin (in het volgende vers) al 'vorwaer' staat (= 'als waarheid, als iets dat waar is', zoals in het lemma van 'vorewaer' staat in het MNW), heb ik de vertaling van 'rechte' weggelaten om tweemaal dezelfde uitdrukking in één zin te vermijden.
- Bij de vertaling van vers 3, 2757 heb ik ervoor gekozen om *bicomien* te vertalen als 'aanbreken' (het lemma van *bicomien* in het MNW geeft enkel 'Nabijkomen, naderen' als mogelijke vertaling) omdat volgens mij hier bedoeld wordt dat het toernooi bij het aanbreken van de dag zou plaatsvinden.
- Voor de vertaling van vers 3, 2780 heb ik de vertaling gebruikt uit de editie van Vander Linden e.a. (1906-1938).
- Voor de vertaling van vers 3, 2812 heb ik *ontbloet weder* vertaald als 'duidelijk maken tegen iets in', omdat deze vertaling binnen de context het best werkt.